

Мюнхен, 1973 – № 3-4. 7. *Нова Рада*. – 1917. – 25 березня. 8. *Вісник Союзу Визволення України*. – Відень, 1917 – 22 квітня. 9. *Нова Рада*. – 1917. – 21 квітня. 10. Монкевич Б. *Піонери українського війська*. // *Табір*. – 1927. Ч. 4. 11. *Свобода*. – 1917. – 21 квітня. 12. *Нова Рада*. – 1917. – 22 квітня. 13. *Нова Рада*. – 1917. – 26 квітня. 14. Липа Ю. *Одеська "Січ" // За державність*. – Каліш, 1935. – 3б. 5. 15. Дорошенко Д. *Історія України 1917-1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради*. – Ужгород, 1932. 16. Бабичев Г., Крупельницькая Н., Кузнецов А., Лобов И. *Боевая юность. Воспоминания*. – Симферополь, 1958. 17. *Нова Рада*. – 1917. – 2 квітня. 18. *Нова Рада*. – 1917. – 9 квітня. 19. Монкевич Б. *Бій під Крутами // Поступ* – 1929. – №2. 20. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*. – Львів, 1995. 21. *Нова Рада*. – 1917. – 31 березня. 22. *Нова Рада*. – 1917. – 22 квітня. 23. *Нова Рада*. – 1917. – 15 квітня. 24. ЦДАГО України. Ф.57, оп.2, спр.120, арк. 7 зв. 25. *Робітнича газета*. – 1917. – 10 липня. 26. *Нова Рада*. – 1917. – 30 квітня. 27. *Нова Рада*. – 1917. – 29 квітня. 28. *Вісті з Української Центральної Ради*. – № 7. – травень. – 1917. // *Український історик*. – 1987. – № 1-4. 29. *Нова Рада*. – 1917. – 21 травня. 30. *Нова Рада*. – 1917. – 31 травня. 31. Євтимович В. *Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини*. – 1937. – ч. 12. 32. Тимченко Я. Михайло Омелянович-Павленко. *Генерал армії УНР. // Військо України*. – 1996. – № 9-12. 33. Савченко В. *Спогади про український рух у XII російській армії в 1917 році. // За державність*. – Каліш, 1929. 34. *Робітнича газета*. – 1917. – 27 липня.

Н.М. Барановська

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІЙСЬК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ І VIII АРМІЇ РУМУНСЬКОГО ФРОНТУ ВОСЕНИ 1917 РОКУ

© Барановська Н.М., 2001

Розглянуто процеси українізації армії восени 1917 року і ставлення українізованих частин до більшовицького жовтневого перевороту.

This article deals with the problem of organizing Ukrainian units in the Russian army in the autumn of 1917 and the relationship of these units to the Bolshevik October revolt.

Протягом усієї історії цивілізації збройні сили були головним чинником у створенні державності та становим хребтом її існування. Місце, відведене армії у структурі суспільства, визначає її особливу роль у переломні моменти історичного розвитку. Таким був період, який настав після повалення російського самодержавства і вилився у визвольну українську революцію, кінцевою метою якої було відновлення української держави, перебудова системи національних та політичних відносин. Розвиток революції за короткий час привів до політизації вояків і всіх армійських структур, українізації військових частин на Південно-західному, Румунському фронтах та Чорноморському флоті, які були дислоковані на території України.

Швидка втрата авторитету органами державного управління восени 1917 року, їх повна безпорадність і некомпетентність у розв'язанні глобальних проблем революції супроводжувалась остаточною дезорганізацією армії. У вересні-жовтні 1917 р. російську армію, як і все суспільство, повністю поглинула стихія народного невдоволення. Криза влади,

за словами головнокомандуючого Південно-західним фронтом генерала Володченка, поширила на фронті неповажливе ставлення до будь-якої влади взагалі [1].

Такі висновки були зроблені на основі великої кількості конфліктів, що відбувалися у частинах фронту між солдатами, з одного боку, та офіцерами і військовими комітетами – з другого. Лише у першій декаді вересня 1917 р. арешти офіцерів спостерігалися у 623-му, 399-му, 255-му, 2-му Запорізькому Козачому полках, а також у ряді частин 1-го Туркестанського, 5-го і 7-го Сибірських і 32-го корпусів. В Окремій армії солдати 255-го полку заарештували командира полку та одного офіцера, в 708-му полку – його командира, помічника і десятиох офіцерів [2].

На Чорноморському флоті із встановленням контролю матроських організацій також почалась хвиля антиофіцерських виступів, що виявилась у захопленні офіцерських кают-компаній для потреб демократичних організацій, рішеннях про залучення корабельних священників до вантаження вугілля тощо. Значно загострилось недовір'я і недоброзичливе ставлення команд до офіцерів.

Своєрідним поштовхом до згаданих подій послужив той факт, що у вересні комітетам було надано право накладати дисциплінарні стягнення щодо команди. Внаслідок цього комітети стали застосовувати це право і до офіцерів. Командувач флоту був змушений звернутися до міністра морських справ, верховного головнокомандувача і головного військово-морського прокурора із проханням дати телеграфну вказівку про неправильність такого тлумачення положення про введення за прикладом армії дисциплінарних судів.

У цей період на Південно-західному фронті частішими стали випадки братання. Особливо на ділянці 14-го і 16-го полків 6-го армійського корпусу [3]. Загалом же у вересні – першій половині жовтня 1917 р. на Південно-західному фронті спостерігалось 89, на Румунському – 53 випадки братання [4]. Восени 1917 р. у братанні брали участь не поодинокі солдати, як це було в перші місяці після повалення самодержавства, а цілі взводи, роти, а також полкові, дивізійні і корпусні делегації.

Всього ж протягом жовтня 1917 р. масових виступів цілими частинами зареєстровано по Окремій армії 75 випадків, по VIII – 49, по XI – 34. Найбільше виступів виявилось у формі невиконання бойових наказів, антиурядових мітингів, братання [5].

Якщо весною-літом 1917 р. військові частини Південно-західного фронту вважались одними із найбільш боєздатних, то восени 1917 р. становище змінилось. Як свідчить картограма боєздатності, складена штабом XI-ї армії, з 7-ми піхотних полків на 21 вересня не боєздатними вважались 10, а 22 жовтня таких полків уже налічувалося 27 [6].

Сильним каталізатором кризи в армії було також катастрофічне продовольче недопостачання військ. За даними польового інтендантства, потреби Південно-західного фронту за період з 1-го по 25 жовтня 1917 р. були забезпечені: в борошні, крупах і хлібному зерні на 57 %, у зерновому фуражі – на 88% [7].

Надзвичайно складна ситуація склалася в Одеському військовому окрузі. За словами комісії, створеної штабом Одеського округу для розслідування стану 49-го піхотного запасного полку, солдати вказаної військової частини проходили службу в надзвичайно важких умовах. На 15 жовтня 1917 р. у ньому за списками було 10816 осіб, з них 2284 перебували на лікуванні в шпиталях. Щоденно до 235-ти солдатів з'являлись на амбулаторний прийом, вимагаючи призначити їх на комісію для звільнення від служби [8].

При повній дезорганізації армії уряд практично залишався беззахисним перед зростаючою більшовицькою загрозою. Одним із заходів, який повинен був зберегти армію від

подальшого розкладу і анархії, була часткова демобілізація. 12 листопада 1917 р. головнокомандувачем Південно-західного фронту було затверджено фронтовий комітет з демобілізації [9]. Виконавчими демобілізаційними органами на фронтах і в арміях були: канцелярії з демобілізації при штабах фронтів, кожна у двох відділеннях – облікового та ліквідаційного; в арміях – демобілізаційні відділення при штабах армій [10].

Під впливом розпаду армії, який дедалі поглиблювався, верховне командування та уряд стали більш прихильно ставитися до українізації частин російської армії. 4 жовтня Голова Тимчасового уряду О. Керенський підписав указ про поступову українізацію 15-ти дивізій через поповнення українськими частинами [11].

Слід відзначити, що Військовий генеральний комітет, а пізніше і Генеральний секретаріат військових справ не реєстрували українські військові відділи, тому точна цифра всіх українізованих частин не відома. У жовтні під українізацію було виділено на Південно-західному фронті – 6 дивізій, на Румунському – 6, на Північному – 2 і на стільки ж Західному – 2, – разом 16 дивізій. Повністю українізованих дивізій напередодні жовтневого перевороту було 3, у стадії завершення цього процесу – 6 і частково українізованих – 7 [12].

Щодо Південно-західного та Румунського фронтів, то напередодні більшовицького перевороту тут знаходилось 42 повністю українізовані полки і 11 – частково. В них нараховувалось близько 79 тис. солдатів. Більшість цих полків не були повністю укомплектовані як командним, так і рядовим особистим складом і весь час поповнювались.

У цей період продовжують формуватись, уже поза планом українізації, численні самочинні українські відділи. Саме таким чином виникли три гайдамацькі курені під Одесою під командою сотника В. Сахно-Устияновича, капітана Орлова та підполковника Продьми [13]. Чисельність гайдамацьких куренів на кінець жовтня 1917 р. становила близько 5 тис. осіб. [14].

Для пропаганди ідей національно-визвольного руху серед українських солдатів та офіцерів і кращої організації українського військового руху з 20 жовтня 1917 р. Український військовий комітет розпочав видання щотижневої газети “Козацька думка” [15].

Дещо складніше йшов процес українізації на Чорноморському флоті. Коли у жовтні 1917 р. Д. Антонович отримав від Генерального секретаріату доручення поїхати в Одесу, Херсон і Миколаїв, щоби на місці з’ясувати питання про українізацію Чорноморського флоту, то виявилось, що українські симпатії серед матросів безумовно існували. Але матроси-українці не мали проводу, а серед командного складу українців майже зовсім не було. Найбільш впливова українська група була на броненосці “Воля”. Всього на Чорному морі було лише два броненосці, і команди менших кораблів орієнтувались на них [16]. На другому броненосці “Три святителя” переважали більшовицькі настрої. Досить міцні українські групи були створені на лінкорах “Борец за свободу”, “Евстафий”, крейсери “Пам’ять Меркурия” та ін.

Національні прагнення матросів-чорноморців вилились 11 жовтня у справжню маніфестацію з українськими прапорами. Приводом до неї послужило підняття українського прапора на крейсері “Светлана” в Балтійському морі [17]. Для вирішення українських питань 12 жовтня у штаб Чорноморського флоту був відряджений комісар від Центральної Ради, капітан другого рангу Акімов [18]. У жовтні питання про українські прапори обговорювалось на спільному засіданні ЦКЧФ, представників судових та берегових комітетів флоту і представників українського військового комітету. На засіданні було вирішено обрати комісію із членів ЦКЧФ та українського військового комітету для повного та всебічного вирішення питання. Українські прапори залишались на суднах до вирішення даної проблеми комісією [19].

Стосовно української сторони та її планів військового будівництва слід відзначити, що восени 1917 р., як і раніше, Центральна Рада, Військовий генеральний комітет та Військова рада обмежували їх українізацією вже існуючих військових частин як на фронті, так і в тилу, а також організацією українських гуртків, полкових, дивізійних, армійських і фронтових рад. Саме ж формування українізованих частин проводилось часто без належної організації. Цьому було багато причин: і перешкоди з боку Тимчасового уряду, і неналагодженість власного центрального апарату і, нарешті, брак військових спеціалістів серед українства. Велике значення мало й те, що формування українських частин відбувалося в надрах російської армії, яка в цей момент почала остаточно розкладатися, і тому дезорганізуючий елемент був надзвичайно сильним, що заважало створенню міцної, дійсно національної армії [20].

У вересні-жовтні 1917 р. на Південно-західному фронті відбулися корпусні та армійські військові з'їзди солдатів-українців. У резолюціях з'їздів солдати висували перед урядом вимоги якнайшвидшого вирішення основних завдань революції. Так, з'їзд українців-військових 32-го армійського корпусу, що представляв 33 тис. осіб, висловився за припинення війни, наділення селян землею і автономну Україну [21].

Учасники 1-го Українського військового з'їзду Південно-західного фронту (відкрився 4 жовтня 1917 р.) звернулися до комісара фронту Йорданського з проханням затвердити Українську військову раду у складі 80-ти делегатів, яка стане виконавчим фронтовим комітетом для українських військ. Одночасно повинні бути затверджені українські ради: армійські, корпусні, дивізійні, полкові, ротні і гарнізонні. У відповідь на запит, висланий комісаром Південно-Західного фронту щодо затвердження фронтової Української ради, верховний головнокомандуючий повідомив, що збільшення кількості українських організацій понад ті, які вже є в частинах, неможливе, і рекомендував обмежитися секцією фронтового комітету [22].

Тому в багатьох частинах і з'єднаннях збільшувався вплив більшовиків. Петроградський гарнізон повністю був розкладений більшовицькою пропагандою. Враховуючи сприятливі для державного перевороту обставини, більшовики наспіх скликають 2-й Всеросійський з'їзд Рад. З його допомогою вони намагалися надати законного вигляду насильницьким чином узурпованій владі. Слід відзначити, що солдатська секція ЦВК висловила протидію участі в з'їзді. Солідарність з нею виявили і виконавчі комітети Південно-західного, Румунського, а також Північного, Західного та інших фронтів.

З першого ж дня перевороту був встановлений режим суворих репресій, серед них слід відзначити арешт Центрофлоту, Ради козачих військ, арешт всіх членів союзу службовців, політичного відділу військового міністерства за відмову продовжувати роботу. Була закрита демократична преса [23].

Становище на Західному і Північному фронтах було нестабільним. І тому в планах ліквідації більшовицького перевороту Ставка особливу роль відводила Південно-західному і Румунському фронтам. 26 жовтня у штабі Південно-західного фронту був організований фронтовий комітет спасіння у складі командуючого фронтом, комісара фронту і голови фронтового виконавчого комітету. Такі ж комітети виникли при штабі Окремої, VII і XI армій. Із Південно-західного фронту були відправлені на Петроград значні військові сили. Однак швидка перемога більшовиків у пунктах, що лежали на шляху до Москви (Брянськ, Гомель, Орша, Смоленськ, Вязьма та ін.), зупинила рух цих частин. Крім того, деякі частини, скеровані для боротьби із більшовицьким Раднаркомом, були деморалізовані.

У боротьбі з більшовицькими силами Ставка вирішила забезпечити себе підтримкою Центральної Ради. 3 листопада 1917р. між командувачем Румунського фронту генералом Щербачовим та військовим комісаром Центральної Ради м. Одеси підполковником Поплавком було досягнуто домовленості про узгодження військових дій. 5 листопада 1917 р. у штабі Південно-західного фронту в Бердичеві між представниками Центральної Ради і командуванням фронту була укладена угода, згідно з якою Центральна Рада визнавалась вищою владою на Україні. Командувач фронту генерал Володченко затвердив призначеного Радою підполковника Павленка командувачем Київським військовим округом, визнав фронтову Українську раду і комісара Певного та дозволив за проханням Генерального секретаріату передислокацію в Київ однієї українізованої дивізії 34-го корпусу, а також частини 6-го армійського і 14-го запасного полку.

В умовах певної дезорганізації фронту деякі з українізованих частин стали тією реальною силою, що змогла протидіяти руху збільшовизованих частин на Київ. Так, на початку листопада 1917 р. частини 153-ї дивізії 1-го Українського корпусу під командуванням П. Скоропадського зайняли залізничні лінії Гнівань-Козятин, Шепетівка-Козятин, Христинівка-Вапнярка. Через два дні після того, як частини корпусу взяли залізницю під свій контроль, у напрямку на Київ вирушив 2-ий Гвардійський корпус. 4-5 листопада силами стрілецького дивізіону і команди залізничних добровольців були роззброєні і відіслані на Північ ешелони Волинського полку. Силами 153-ї дивізії роззброювались також загітовані тилові частини. За межі України були вислані два ескадрони Кавалергардського полку, а також Кексгольмський полк. Отже, 1-му Українському корпусові вдалося паралізувати перший наступ більшовицьких сил на українську столицю.

Своєрідна ситуація після жовтневого перевороту у Петрограді склалася на Чорноморському флоті. 27 жовтня Чорноморський Центрофлот оголосив себе вищим органом влади на флоті. Проте того ж дня, о 6-й годині вечора, в Центрофлот з'явився матрос-більшовик Коврин, який заявив від імені Морського військового комітету, обраного з'їздом Рад, про розпуск Центрофлоту. Не маючи можливості опиратися збройній силі, Центрофлот заявив, що розпуск вважає незаконним і здав справи. 28 жовтня весь склад Центрофлоту був заарештований [24].

Більшовицький переворот у Петрограді поставив армію в центр політичного та суспільного життя країни. Подальший хід подій, успіх або провал жовтневого заколоту залежав від того, на чиему боці складеться військова перевага. В армії у ці дні спостерігається повний розбрат, оскільки як цілісний суспільний організм вона уже не функціонувала. Командна верхівка, практично весь офіцерський корпус та виборні військові комітети разом з усією російською демократією однозначно сприйняли більшовицький уряд як такий, що узурпував владу силою і тому повинен бути усунутий від державного керма. Солдатські маси в переважаючій більшості оцінили ці події насамперед як крах Тимчасового уряду, який так і не зумів їм дати ні землі, ні миру. Револьюційне право, яке протягом усього 1917 року впевнено витісняло право державне, посіло в їх світогляді значне місце. Більшовики ж заявили, що зможуть дати трудящим негайний мир і вирішення основних соціальних проблем. І тому антибільшовицький фронт не отримав необхідної підтримки з боку виснажених чотирирічною війною солдатів.

1. РДВІА, ф. 2003, оп. 1, спр. 1506. 2. Голуб П.Я. Револьюційні події на Південно-західному фронті напередодні Жовтневої револьюції // Український історичний журнал. – 1957. – №1. – с. 41. 3. Ткачук А. Братание на фронтах в 1917 г. // Участие трудящихся

зарубежных стран в Октябрьской революции. – М., 1967. – С. 141. 4. Дециньский Л.Є. Революційні події на Південно-західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 р. – Львів, 1979. – С. 132. 5. Ткачук А.Г. Революционное движение в армиях Юго-западного и Румынского фронтов накануне и в период Великого Октября. 1916 – февр. 1918 гг. Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Львов, 1968. – С. 29. 6. Голуб П.Я. Революційні події на Південно-західному фронті напередодні Жовтневої революції // Український історичний журнал. – 1957. – №1. – С. 45. 7. РДВІА, ф. 2005, оп.1, спр. 91, арк. 35. 8. ЦДАВО України, ф. 3156, оп.2, спр. 126, арк. 23 зв. 9. РДВІА, ф. 2003, оп. 1, спр. 683, арк. 228. 10. Там само, ф. 2081, оп. 1, спр. 6, арк. 57. 11. Робітнича газета. – 1917. – 6 жовтня. 12. Ткачук А.Г. Крах спроби Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 р. // Український історичний журнал. – 1967. – №8. – С. 82. 13. Янчевський М. Зі споминів // За державність. – Зб. 2. – Каліш, 1930. – С. 142-143. 14. РДВІА. Ф. 2015, оп. 1, спр. 3, арк. 210. 15. РДВІА, ф. 2143, оп. 1, спр. 8, арк. 60. 16. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – В 2-х т. Нью-Йорк, 1954. – т. 1. – С. 383. 17. Робітнича газета. – 1917. – 15 жовтня. 18. РДАВМФ, ф. Р-187. Оп. 1, спр. 333, арк. 108. 19. РДАВМФ, ф. Р-183, оп. 1, спр. 31, арк. 4 зв.; ф. Р-183, оп. 1, спр. 20, арк. 8. 20. Кедровський Ю. Деякі психологічні підклади при творенні Армії УНР // Дніпро. – 1929. – Львів. – С. 29. 21. Голос окопа. – 1917. – 22 жовтня. Діло. – 1917. – 27 листопада. 23. Октябрьський переворот. Факты и документы. – Петроград. 1918. – С. 288. 24. ЦДАВО України, ф. 3156, оп. 1, спр. 134, арк. 315.

А.І. Харук

СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОВІТРЯНИХ СИЛ УКРАЇНИ В 1917 р.

© Харук А.І., 2001

Стаття присвячена історії становлення української військової авіації у 1917 р.

This article is devoted the process of foundation of the Ukrainian Air Force in 1917.

Національно-визвольний рух, що розгорнувся в Україні після Лютневої революції, не міг оминати і російську армію, в якій перебувало на службі кілька мільйонів українців. Спочатку тиллові гарнізони, а згодом і фронтові частини охопило могутнє національне піднесення, яке було стихійним на початках, але поступово набувало все більш організованих форм. Український військовий рух став важливою складовою частиною загальнонаціональної визвольної боротьби, але при цьому він залишався без підтримки провідної української політичної організації – Центральної Ради. Причиною цього був антимілітаристський загальом настроїв найвпливовіших українських партій. Федералістська концепція Центральної Ради сама по собі заперечувала доцільність національної армії. В такій ситуації український рух в армії з самого початку потрапив під вплив ідеологів самостійницького напрямку.

У березні 1917 р. в Києві виникло дві військові організації, які ставили своїм завданням сприяти створенню Збройних Сил України: Організаційний комітет для формування Українського війська та Військовий клуб ім. гетьмана Полуботка [10, с. 31-39]. Першочерговою вимогою цих організацій стала українізація армії, тобто виділення військово-службовців-українців в окремі частини. Однак цілий ряд факторів, а насамперед – розпорошеність сил і неоднозначне ставлення різних представників українського національно-визвольного руху до військових проблем ускладнювали вирішення цього завдання. Для